

Türkiye - Kazakistan Arasındaki Ticari-Ekonomik İlişkiler, Türk Müteşebbislerinin Bu Ülkede Yaptıkları Yatırımların Boyutu ve Karşılaştıkları Sorunlar

Yrd.Doç.Dr. Nihat BATMAZ*

Özet: 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri hakkında başta üniversitemiz olmak üzere DPT, HDTM ve TİKA gibi kuruluşlar tarafından bir çok araştırma yapılarak yayınlanmıştır. Ancak, yapılan araştırmalar arasında bilindiği kadarıyla Türk müteşebbislerinin bu ülkede yaptıkları yatırımların gerçek boyutunu belirlemeye yönelik bir araştırma yapılmamıştır. Bu çalışma, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanan Kazakistan ile Türkiye arasındaki ticari-ekonomik ilişkilerin analizini yaparak, 1992-2002 döneminde Türk müteşebbislerinin bu ülkede yaptıkları yatırımların gerçek boyutunu ve karşılaştıkları temel sorunların nelerden ibaret olduğunu tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, araştırmaya Türk müteşebbislerinin yoğun olarak yatırım yaptıkları Kazakistan'ın önceki başşehri olan Almatı'dan başlayarak Çimkent, Türkistan ve Kentav şehirlerinde faaliyet gösteren 152 Türk firmasına örnekleme yoluyla seçilen, toplam 152 firmayla yüz yüze anket yapılarak müteşebbislerimizin yaptıkları yatırımların boyutu ve karşılaştıkları temel sorunlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan ankette 78 soruya yer verilmiştir.

Araştırma sonuçları Kazakistan'da yatırım faaliyetinde bulunmuş olan Türk firmalarının büyük bir bölümünün Türk sermayesi ile kurulduğunu, 1.000.000 Dolar (\$) ve üzeri yatırım yapan firma oranının yüksekliğini, istihdam edilen yerli eleman sayısındaki yüksek oran ve bunların işe başlatılırken eğitime tabi tutulmalarını, firmalarımızın bu ülkede gerek yerel, gerekse yabancı firmalarla sürekli rekabet etmek zorunda olduklarını ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan, yatırımların iş hayatını aksatan altyapı eksiklikleri, vergi sistemindeki karışıklık ve vergi oranlarının yüksekliği ile aşırı derecedeki bürokrasi temel sorunlar arasında yer almaktadır. Sonuçta, bu ülkede yatırım yapmış olan müteşebbislerimiz bir takım sorunlarla karşılaşmış olmalarına rağmen, büyümeyi ve bu ülkedeki yatırımlarını devam ettireceklerini belirtmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-Kazakistan, Ticari-Ekonomi İlişkiler, Müteşebbis, Yatırım, Finansman

Giriş

1980'lerin sonlarından itibaren dünyada hızlı bir küreselleşme olayı yaşanmaktadır. İletişim ve haberleşme teknolojilerindeki gelişmelerle ülkelerin iç piyasalar üzerine koydukları engel ve kısıtlamaları kaldırmaları tüm piyasaları birleştirici etki yapmıştır. Küreselleşme, ticaretin serbestleştirilmesinden daha çok, üretimin küreselleşmesi de diyebileceğimiz çok uluslu şirketler tarafından üretimin dış dünya ülkelerine taşınması ve mali piyasaların serbestleşmesi biçiminde ortaya çıkmıştır (Seyidoğlu , 2001).

Bugün dönüşüm olarak adlandırılan süreç 1990'lı yılların başından itibaren Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla hız kazanmıştır. Bu sürecin, yani piyasa ekonomisine geçişin çok kolay ve çabuk olacağı düşünülmekteydi. Ancak, merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçmeye ve sistemlerini de buna göre yeniden yapılandırmaya çalışan ülkeler arasında farklılıklar olduğu ve beklenilenin aksine dönüşümün hiç de kolay ve çabuk olmadığı, hatta sancılı olduğu geçen on yıllık dönemde açık bir şekilde görülmüştür (EBRD, 1999).

Dönüşüm sürecindeki ülkeleri genel olarak ele aldığımızda, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Baltık Cumhuriyetlerinin, uyguladıkları reform hareketlerinde Avrupa Birliği'ne tam üyeliğe aday konumuna ulaşacak kadar başarılı oldukları, ancak Türk Cumhuriyetlerinin uyguladıkları dönüşüm programında beklenen başarıyı gösteremediklerini görüyoruz. Dönüşüm sürecini yaşayan ülkelerin birbirlerine benzeyen özellikleri nedeniyle diğer ülkelerden farklılık gösterdikleri belirtilmektedir (Gros,D. Suhrcke, M., 2000).

Nitekim, bir Alman araştırmasına göre, 1989 yılında bugünkü Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT), üye devletlerin ekonomik durumları ve potansiyelleri, 10 puan üzerinden şu şekilde değerlendirilmiştir. Sanayileşme derecesi olarak Rusya 8, Ukrayna 9 ve Beyaz Rusya 8 puan alırken, Kazakistan 5, Özbekistan ve Azerbaycan 3, Türkmenistan ve Kırgızistan 1'er puan almışlardır. Sanayii malları üretiminde kendine yeterlilik derecesi açısından Rusya'da 8, Ukrayna 9 ve Beyaz Rusya 8 puan alırken, Kazakistan 5, Özbekistan ve Azerbaycan 2, Diğer Türk Cumhuriyetleri ise, 1'er puan almışlardır (Çarıkcı, 1995:makale no:2830).

Yine diğer bazı yazarlar, "Baltık Cumhuriyetleri ile MDAÜ son on yılda, Sosyalist Sistemden Kapitalizme geçişin zor ve çetrefilli yollarını beklenilenin çok üzerinde bir performansla aşarken, Türk Cumhuriyetleri acaba neden aynı performansı gösterememiştir?" sorusuna; "ülkeler arasındaki performans farklarını bu ülkelerin reformlara başlamaları esnasındaki bir-

birlerinden farklı bir mirasa, diğer bir deyişle başlangıç şartlarına sahip olmaları” ile açıklamaktadırlar (Transition Economies, 2000).

Bu durumu Oleh ve Odling “Eski S.S.C.B Ülkelerinin ekonomik reformlar sürecindeki nispi geri kalışları; bu ülkelerin MDAÜ ve Baltık Cumhuriyetlerine nazaran Planlı Sosyalist Sistem altında daha uzun kalmalarına, Batı Avrupa pazarlarına daha uzak olmalarına, Türk Cumhuriyetleri’nin içinde yer aldığı Orta Asya Kafkasya Bölgesi’nin (Gürcistan hariç) denize çıkışının bulunmayışına, eski Sovyet Sisteminin aşırı sanayileşmiş yapısı ile bölgede çıkan sıcak çatışmalara” bağlamaktadırlar (Oleh ve Odling Smee, 2000: 46).

Vito Tanzi ve George Tsibiuris ise, “özel sektörün GSMH’den aldığı payın S.S.C.B’de % 1’in altında olduğunu, oysa bu oranın Polonya’da % 20’ler seviyesine kadar çıktığını belirterek kamu ekonomisi dengesini analize katıyor ve bu açıdan eski S.S.C.B Ülkelerinin dezavantajlı olduklarını gündeme getiriyor” (Vito, T. ve George Tsibiuris, 2000).

Bu araştırmalardan da anlaşılacağı gibi, Orta Asya Bölgesi geçmişte Rus ve Sovyet Ekonomisinin önemli bir tamamlayıcısıydı (Gumpel: 1994). Ancak, dönüşüm sürecindeki ülkeler arasındaki başlangıç farklılıklarının sadece merkezi planlamadan kaynaklanmadığı da yapılan araştırmalar neticesinde özellikle dile getirilmiştir (EBRD Transition Report, 1999:28).

Çalışma, 1990’lı yıllarda Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla Aralık 1991’de bağımsızlığını kazanan ve yaşanan hızlı dönüşümle birlikte son yıllarda ülkeye giren yabancı sermaye miktarındaki artışlarla dikkatleri üzerine çeken Kazakistan’ın (1992-2002) yılları arasında Türkiye ile gerçekleştirdiği ticari-ekonomik ilişkileri analiz ederek; yine bu ülkede Türk müteşebbislerinin yapmış oldukları yatırımların gerçek boyutlarını ve karşılaştıkları temel sorunların nelerden ibaret olduğunu saha araştırması sonucunda belirlemeyi amaç edinmiştir.

Türkiye ve Kazakistan’ın Ticari- Ekonomik İlişkileri

Türkiye, 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Kazakistan’ı aynı gün tanımış ve tanıyan ilk ülke olmuştur. 2 Mart 1992 tarihinde diplomatik ilişkiler tesis edilmiş ve Büyükelçiliğimiz 18 Nisan 1992 tarihi itibarıyla faaliyete geçmiştir (DPT- 8.BYKP, 2000: 32).

Diğer taraftan Türkiye; Kazakistan ile bağımsızlığından itibaren çeşitli sahalarda ihtiva eden ve aynı zamanda iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin hukuki altyapısını oluşturan 100’e yakın işbirliği, anlaşma ve protokol imzalamıştır (T.C. Almatı Büyükelçiliği, 2002).

Bu anlaşmaları takiben Türkiye 1993 yılından itibaren, Türk Cumhuriyetlerine Türk Eximbank kanalı ile yaklaşık 1.1 milyar dolarlık Eximbank kredisi açmıştır. Bu kredinin 240 milyon doları Kazakistan'a açılmış olup, 213 milyon doları kullanılmış, 131 milyon dolarlık geri ödeme yapılmış ve 152 milyon doları da ertelenmiştir. Ertelenen kredi ile birlikte Türkiye'nin Kazakistan'a açmış olduğu kredi miktarı 392 milyona ulaşmıştır (Çarıklı, 2002: 41).

Ülkemiz ile gerek diğer Türk Cumhuriyetleri, (Kırgızistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan) gerekse Kazakistan arasındaki ihracat ve yatırım faaliyetleri ile üstlenilen müteahhitlik projelerinde ilk yıllarda (1993 Eximbank kredilerinin sağlandığı dönemde) ciddi bir artış görülmüştür. Ancak, kredi desteğinin azalması ile birlikte bu olumlu süreç hızla tersine dönmüş, finansman temini açısından Batılı ve Uzakdoğulu firmalar ile rekabet şansı olmayan küçük ve orta ölçekli firmalarımız yavaş yavaş pazardan çekilmeye başlamışlardır. Türk firmalarının Kazakistan pazarından çekilmeye başlaması, iki ülke arasında gerçekleştirilen ihracat ve ithalatı da olumsuz yönde etkilemiştir.

Türkiye-Kazakistan arasında gerçekleştirilen ihracat ve ithalat

Bir ülkenin kalkınması o ülkenin iç ekonomik, sosyal ve kurumsal yapısıyla yakından ilgili olmakla birlikte, uluslararası ticaret ilişkilerinin de o ülkenin kalkınması açısından çok büyük önemi vardır (Seyidoğlu, 2001:598). Geçmiş dönemlerde bir kısım iktisatçılar, dış ticaretin, ülkede boş duran kaynakların kullanılmasına olanak veren bir pazar yaratma aracı olduğuna dikkat çekmişlerdi. Başka bir deyişle, dış pazarlar az gelişmiş bir ülkenin tarım ürünleri fazlasının ve ülkede kullanılmayan ham maddelerin değerlendirilmesi açısından zorunludur. Böylece, dış piyasalara açılma ise ülkede durağan bir ekonomide kalkınmayı başlatacak etkenlerin başında gelir (Seyidoğlu, 2001:600). Yine ünlü iktisatçı Nurkse'nin de belirttiği gibi, uluslararası ticaret, adı geçen ülkeler bakımından bir tür "büyümenin motoru" rolü oynamıştır (Nurkse, 1970:163).

Bütün bunlar bize, kalkınma stratejilerinden hangisi benimsenirse benimsensin, uluslararası ticaretin katkıları olmadan az gelişmiş bir ülkenin kalkınması düşünülemez. Hele bugünkü gibi ekonomik küreselleşmenin aşırı boyutlara ulaştığı bir dünyada ülkeler bunun dışında kalarak değil, küreselleşmenin yararlarını en iyi biçimde kullanarak kalkınmalarını hızlandırmak durumundadırlar. Bu bağlamda, ticari rekabetin ekonomik sistem olarak benimsendiği günümüz toplumlarında Türkiye ve Kazakistan'ın dünya dış ticaretindeki payı nedir?

Türkiye dünya dış ticaretinde çok küçük bir paya sahiptir. 1983 yılına kadar Türkiye'nin dünya ticaretindeki görece payı binde 40'ın altında seyretmiştir. 1970-1980 döneminde bu payın binde otuzun altına indiği görülmüştür. 1984'den sonra Türkiye'nin dış ticaret hacmindeki gelişme, dünya dış ticaret hacmindeki gelişmeden daha hızlı olduğundan ülkemizin dünya ticaretindeki görece payı yükselmiş ve 1987'de binde 71'e ulaşmıştır. Bu yıldan sonra bu oran tekrar gerilemiş ve 1990-1995 döneminde ortalama binde 51'e inmiş ve nihayet 1997-1998 döneminde binde 69'a yükselmiştir (Yaman, 2002: 368).

Kazakistan ise, dış ticaretini bağımsızlığının ilk yıllarında daha çok Bağımsız Devletler Topluluğu ve Rusya ile yapmakta idi. Bunun nedeni, bağımsızlık öncesi üretim ve dış ticaret yapısının Sovyetler Birliği'ni oluşturan ülkeler doğrultusunda düzenlemiş olması ve bu yapının kısa süre içerisinde değişmemesidir (Batmaz, 2001). Ülkenin dış ticaretinde 1993 yılı itibariyle Rusya'nın payı % 69.7, Ukrayna % 8.1, Özbekistan % 6.9'luk bir oranla Kazakistan'ın dış ticaretinde en çok payı olan ülkelerdi. Bu ülkelerle olan dış ticareti, BDT ülkeleri ile olan toplam dış ticaretinin % 84.7'sini oluşturmaktaydı (TOBB, Kazakistan 2000: 94).

Ancak, ilerleyen yıllarda ülkenin ihracatı içerisinde (1996-2000) BDT'nin payı % 53.8'den % 26'ya gerilerken BDT dışı ülkelerin payı % 46'dan % 73.8'e yükselmiştir. Yine bu dönemde Kazakistan'ın ihracatında Rusya'nın payı % 42'den % 19.5'e gerilerken, 2000 yılında AB ülkelerinin payı ise % 26'ya ulaşmıştır. Yine aynı dönemde, Kazakistan'ın ithalatının bölgelere ve ülkelere göre dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir. BDT ülkelerinin payı % 69.5'ten % 54.6'ya gerilerken, BDT dışı ülkelerin payı % 30.5'ten % 45.4'e çıkmıştır. 2000 yılında, Kazakistan ithalatında AB'nin payı % 20'ye çıkmış ise de, Rusya'nın payının % 45 dolayında seyretmesi ülke ekonomisinin ithalat açısından Rusya'ya bağımlılığının devam ettiğini ortaya çıkarmaktadır (Çarıkçı, 2002:34).

Gerek Türkiye, gerekse Kazakistan'ın gerçekleştirdikleri toplam ihracat ve ithalat rakamları ile dünya toplam dış ticaret hacmini karşılaştırdığımız zaman, her iki ülkenin de dünya dış ticaretinde çok küçük paya sahip oldukları görülmektedir. Yine bu ülkelerin kendi aralarında gerçekleştirdiği toplam ihracat ve ithalatın seyri incelendiğinde (Tablo 1), dünya dış ticaret hacminde sahip olunan küçük payın üzerinde olsa da her iki ülke açısından tatmin edici seviyede olmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Türkiye-Kazakistan Arasındaki İthalat-İhracat (1992-2001 Milyon \$)

Yıllar		Türkiye'nin Genel İhracatı İçindeki Payı (%)	Kazakistan'dan Türkiye'nin Yaptığı İthalat Tutarı (Milyon \$)	Türkiye'nin Genel İthalatı İçindeki Payı (%)	Hacim	Denge (İhracat-İthalat)
1992	18.2	0.12	7.5	0.33	25.7	+ 10.6
1993	29.8	0.19	8.2	0.28	38.0	+ 21.5
1994	14.0	0.78	11.1	0.48	25.2	+ 2.8
1995	150.7	0.70	86.6	0.24	237.4	+ 64.1
1996	164.0	0.71	100.5	0.24	264.6	+ 63.4
1997	210.5	0.80	165.2	0.34	375.8	+ 45.2
1998	214.3	0.79	253.6	0.55	466.6	- 40.7
1999	96.5	0.36	295.9	0.73	392.5	-199.3
2000	118.7	0.43	346.3	0.64	465.0	-227.6
2001	119.7	0.38	90.3	0.22	210.1	+ 29.4

Kaynak: *Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü Ağustos 2002*

Tablo 1'de görüldüğü gibi, Kazakistan ile Türkiye arasında yapılan ihracat ve ithalat ülkenin bağımsızlığını ilan ettiği ilk yıllarda (1992-1994) düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Bu yıllarda, Kazakistan'ın toplam ihracatımız içerisindeki payı % 0.15, ithalatımız içerisindeki payı da % 0.30 düzeyinde seyretmiştir. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler 1995-2001 yılları arasında nispeten artış göstermiş olsa da BDT ve BDT dışı ülkelerin oldukça altındadır. 2000 yılı itibariyle Kazakistan'ın toplam ihracatı içinde ülkemizin payı % 3.8 iken, BDT ülkelerinin payı % 26.2, BDT dışı ülkelerin payı da % 73.8'dir. Yine bu dönemde ülkemizin Kazakistan'ın toplam ithalatı içindeki payı % 2.27'iken BDT ülkelerinin payı % 54.6, BDT dışı ülkelerinin payı da % 45 dolayında seyretmektedir. 2000 yılında Kazakistan'ın gerek ithalatında (% 48.7) gerekse ihracatında (% 19.5) Rusya'nın payının bu denli yüksek oranda seyretmesi; ülke ekonomisinin ihracat ve ithalat açısından Rusya'ya bağımlılığının devam ettiğini göstermektedir.

Bu durumu ülkemiz açısından değerlendirdiğimiz zaman, Kazakistan ile ticaret hacmimizin en yüksek oranda gerçekleştiği 1998 yılında; Türkiye 214.3 milyon \$'lık ihracat, 253.7 milyon \$'lık ithalat yaparak toplam 466.6 milyon \$ ticaret hacmine ulaşmıştır. Ancak, 2001-2002 yıllarında gerçekleştirilen ihracat ve ithalat miktarı 1998 yılında ulaşılan ticaret hacminin yaklaşık % 45'i kadardır. Bu düşüşün bir nedeni; ülkemizin son yıllarda içinde bulunduğu ekonomik kriz ve yapılan devalüasyonlarla müteşebbislerimizin üretime yönelik yatırımlara çok fazla yönelmemesidir. Diğer bir nedeni de Türk müteahhit firmalarının daha önce üstlenmiş oldukları taah-

hüt işlerinin büyük ölçüde tamamlanmış olması ve yeni projelerin üstlenilmemiş olmasıdır.

İki ülke arasında gerçekleştirilen dış ticaretin mal gruplarına göre dağılımı Tablo 2’de görüldüğü gibidir.

Tablo 2: Türkiye-Kazakistan Dış Ticaretin Mal Gruplarına Göre (%) Dağılımı (2000)

Türkiye'nin Kazakistan'a İhracatı Mal Grupları (FOB)	Pay (%)	Türkiye'nin Kazakistan'dan İthalatı Mal Grupları (CIF)	Pay (%)
Metal Eşya	13	Taşkömürü Katranı, Ham Petrol Ürün.	49
Kimyasal Maddeler	11	Demir-Çelik	13
Makine	10	Demir Dışı Metaller (Ham Bakır)	31
Tekstil	9	Hububat (Buğday)	4
Büro Cihazları	9	Diğer Ürünler: Anorganik Kimyasallar, Kösele, Deri, Ham Postlar, Mineral Maddeler	3
Radyo-TV	9		
Plastik Maddeler	7		
Kağıt Ürünleri	7		
Gıda Maddeleri	5		
Diğer Ürünler (Mobilya, Aksesuar, Giyim Eşyası, Kara Ulaşım Araçları	20		

Kaynak: T.C. Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı , Anlaşmalar Genel Müdürlüğü 2000.

Tablo 2’de görüldüğü gibi, 2000 yılı mal grupları itibariyle ülkemizin Kazakistan’a yaptığı ihracatın % 13’ünü metal eşya, % 11’ini kimyasal maddeler, % 10’unu Makine, % 9’unu tekstil, % 9’unu büro cihazları, % 9’unu radyo- TV, plastik maddeler, % 7’sini kağıt ürünleri, % 5’ini gıda maddeleri; ve % 20’sini diğer ürünler oluşturmaktadır.

Yine 2000 yılı mal grupları itibariyle bu ülkeden ithal ettiğimiz mallar arasında % 49’luk bir payla taşkömürü katranı ve ham petroler birinci sırayı alırken yer, % 31’lik payla demir dışı metaller (ham bakır) ikinci sırada, % 13’lük payla demir-çelik üçüncü sırada yer almakta, bunu % 4’lük payla hububat ve % 3’lük payla diğer ürünler izlemektedir.

Kazakistan’daki Türk Yatırımları ve Bu Ülkede Yatırım Yapan Girişimcilerimizin Karşılaştıkları Temel Sorunlar

Kazakistan’daki Türk yatırımları ülkedeki petrol dışında yabancı yatırımlar içinde ilk sırada yer almaktadır. Girişimcilerimiz telekomünikasyon, bankacılık, finansal kiralama, inşaat-taahhüt, basın-yayın, eğitim, ulaştırma, oto-

motiv, imalat sanayi, petrol ve hizmet sektörü gibi neredeyse tüm alanlarda faaliyet göstermektedirler (T.C.Almatı Büyükelçiliği, 2002).

Ekonomik ilişkiler alanında finansman sıkıntısı çekilmesine rağmen, Türk bankalarının şubeleri açılmış, ortak bankalar kurulmuş, enerji alanında birçok proje içinde yer alınmış, başta tüketim malları olmak üzere, geniş bir yelpazede üretim tesisleri kurulmuştur. Türkiye ile Kazakistan arasında en hızlı gelişme gösteren ekonomik işbirliği alanı müteahhitlik sektörü olmuştur. 1992-2000 döneminde müteahhitlerimiz tarafından bu ülkede toplam 2.5 milyar dolar düzeyinde proje üstlenilmiştir. Ülkemiz müteahhitlerinin aynı dönemde dünya genelinde üstlendikleri toplam 27.1 milyar dolar değerindeki proje tutarının % 9.2'si bu ülkede gerçekleştirilmiştir (Turan ve Özdemir, 2002: 254).

Ancak, üstlenilen projelerin yıllar itibariyle dağılımı incelendiğinde 1993 yılında Türk Eximbank kredilerinin kullanımı ile yaşanan büyük ivme, (havaalanı projesi hariç) 1999 yılından itibaren hızla azalmaya başlamış, 2000-2002 yılların arasında ise herhangi bir proje üstlenilmemiştir. Ayrıca büyük müteahhitler dışında KOBİ düzeyindeki Türk firmalarının bu ülkede yaptıkları yatırımların 1.5 milyar dolar civarında seyrettiği tahmin edilmektedir. Çeşitli iş kollarına yapılmış olan bu yatırımlar Kazakistan'ın üretim ve istihdamına büyük katkılar sağlamaktadır. Konuyla ilgili olarak Kazakistan Türk İşadamları Derneği'nin (KATİAD) yapmış olduğu bir ön araştırma sonucunda bu ülkede faaliyet gösteren yaklaşık 300 Türk firmasının bünyesinde 12-13 bin civarında Kazak vatandaşının istihdam edildiği belirtilmektedir.

Kazakistan'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (DYS) Kanununun 1 Ocak 1995 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmesiyle bu ülkeye yapılan DYS yatırımlarının tutarında büyük artışlar olmuştur. 1990-2000 döneminde bu yatırımların tutarı 8.2 milyar dolara ulaşmış olup, ülkenin yıllık GSYİH'sinin % 5.6'sını oluşturmaktadır (EUI Country Report, 2001). Yapılan DYS yatırımları başta petrol sektörü olmak üzere, demir ve demir dışı metallere yapılmıştır. DYS yatırımlarında ABD 3.2 milyar dolarlık yatırım ile birinci sırada yer alırken, Güney Kore ikinci, İngiltere üçüncü, Türkiye ise bu ülkeye yapmış olduğu yaklaşık 1.5 milyar dolarlık DYS yatırımıyla dördüncü sırada yer almaktadır (TİKA, 2001: 85).

Kazakistan sağlamış olduğu birçok avantaj ile Türk işadamları tarafından yatırım ve ticari faaliyette bulunma açısından tercih edilen bir ülke olmuştur. Bu itibarla birçok Türk şirketi Kazakistan'da müşterek müessese kurmuş, şube ve temsilcilikler açmıştır. Ancak, son yıllarda müteahhitlik hiz-

metlerinde ülke pazarındaki payımızın gittikçe azalması, doğrudan yatırımlarımızın da hızla düşmesine neden olmuştur. Başta enerji sektörü olmak üzere, petrol ve petrol dışı sektörlerin de uluslararası konsorsiyumlar tarafından yönlendirildiği dikkate alındığında, Türkiye'nin ülke pazarındaki yerinin şimdilik küçüldüğünü görüyoruz. Aşağıda yapılan alan çalışmasıyla da bunun detaylarına yer verilmiştir.

Araştırmanın amacı ve yöntemi

Çalışma, 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, 1991'de bağımsızlığını kazanan Kazakistan'da Türk müteşebbislerinin 1992-2002 yılları arasında yapmış oldukları yatırımların boyutu ve karşılaştıkları temel sorunların nelerden ibaret olduğunu araştırarak; bu yönde alınması gereken tedbirleri belirlemeyi amaçlamaktadır.

Araştırma Kazakistan'ın Almatı, Çimkent, Türkistan ve Kentav şehirlerinde bulunan 152 Türk firmasına tesadüfi örnekleme yoluyla yüz yüze anket uygulanmasıyla başlanılmıştır. Uygulanan ankette, Türk müteşebbislerinin bu ülkede yaptıkları yatırımların boyutu ve karşılaştıkları temel sorunları tespiti yönelik 78 soruya yer verilmiştir. Buna göre anketin ülke düzeyindeki dağılımı Tablo 3'de görülmektedir. Bu ülkede faaliyet gösteren Türk firmalarının sayısının 300 civarında olduğu dikkate alınır, ankete katılım oranı % 50 düzeyinde gerçekleşmiştir ki, bu oran bu tür çalışmalar için olumlu bir oran olarak değerlendirilmektedir. Anket uygulandıktan sonra veriler SPSS paket programından yararlanılarak değerlendirilmiştir.

Tablo 3: Anketin Uygulandığı Şehirler ve Katılım Oranları

İLLER	Dağıtılan Anket Say.	Geriye Alınan	Geri Dönüşüm %'si
Almaati	127	111	87.4
Çimkent	19	19	100,0
Türkistan	5	5	100.0
Kentav	1	1	100.0
Genel Toplam	152	136	89.4

Araştırma bulgularının değerlendirilmesi

Kazakistan'da yatırım yapmış olan şirketlerin sermaye yapıları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Kazakistan'daki Şirketlerin Sermaye Yapıları

Sermaye Yapıları	Firma Sayısı	Yüzdesi (%)
100'de % Türk Sermayeli	95	69.8
Kazak Türk Ortaklığı ile Kurulmuş Şirket	36	26.4
Diğer	5	3,8
TOPLAM	136	100.0

Tablodan, ankete konu olan şirketlerin büyük bir çoğunluğunun, (% 69.8) yüzde 100 Türk sermayesi, % 26.4'ünün Kazak-Türk ortaklığı ile kurulmuş şirketler olduğu görülmektedir.

Yüzde 100 Türk sermayesi ile kurulmuş olan şirketlerin büyük bir kısmı ticaret veya değişik alanlarda üretim faaliyetinde bulunmaktadırlar. Bu firmaların faaliyet alanları telekomünikasyon, gıda malları imalatı, fırıncılık, basın-yayın, lokantacılık, inşaat malzemeleri ve müteahhitlik hizmetleri gibi sektörlerdir. Yine bu şirketlerin büyük bir kısmı küçük ve orta ölçekli işletmeler olduğu gibi, yatırımlarında da küçük ve orta ölçekte yatırımları tercih etmektedirler.

Kazak-Türk ortaklığı ile kurulmuş olan şirketler ise, çoğunlukla orta ve büyük ölçekli işletmelerden oluşmaktadır. Bunlar arasında çimento fabrikaları, dayanıklı eşya üretimi ve montajı, hipermarket ve ortak bankacılık hizmetlerinin yürütüldüğü şirketlerdir. Diğer ortaklıklar ise, küçük ölçekte üretim ve ticarete yönelik şirketlerden oluşmaktadır.

Yapılan yatırımların miktarı

Kazakistan'da iş yapan Türk firmalarının yatırımlarının miktarı Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5: Türk Firmalarının Yapmış Oldukları Yatırımların Miktarı

Yapılan Yatırımın Mik. (\$)	Firma Sayısı	Yüzde (%)
10.000 - 49.000	43	32
50.000 - 99.000	20	15
100.000 - 499.000	35	26
500.000 - 999.000	7	5
1000.000 ve üzeri	31	22
TOPLAM	136	100.0

Tablo 5'te görüldüğü gibi, Kazakistan'a yatırım yapmış olan Türk firmalarının % 32'si 10.000 – 49.000 \$ arasında yatırımda bulunmuş iken, % 15'i 50-99 bin \$, % 26'sı 100-499 bin \$, % 5'i 500-999 bin \$ arasında ve % 22'si de 1.000.000 \$'ın üzerinde yatırımda bulunmuş olan firmalardan oluşmaktadır.

Kazakistan'da 1.000.000 dolar ve üzeri yatırımda bulunmuş olan Türk firmalarının yüksekliği (% 22) altı çizilmeye değer bir husustur.

ABD ve İngiltere gibi ülkelerin Kazakistan'daki büyük boyutlu yatırımlarına bakıldığında bu ülkelerin daha çok petrol ve gaz endüstrisi, elektrik ve madencilik gibi sektörlerde yoğunlaştığı görülürken, Türk işadamlarınca gerçekleştirilen 1 milyon \$ ve üzeri yatırımlar daha çok ticaret, telekomünikasyon, otel işletmeciliği, süpermarket işletmeciliği, müteahhitlik, petrol ürünleri ve gıda imalatında yoğunlaştığı görülmektedir.

Türk firmalarında istihdam edilen eleman durumu

Kazakistan'da çeşitli işkollarına yapılmış olan bu yatırımlar Kazakistan'ın üretim ve istihdamına çok önemli katkıda bulunmaktadır. Batılı ülkeler daha çok petrol, doğalgaz, elektrik ve madencilik sahalarına yatırım yapmakta olup, bu yatırımların Kazak halkının çeşitli meslekleri öğrenmelerine katkısı olmadığı gibi, istihdam açısından da fazla bir artışa yol açmamıştır. Oysa, Türk firmaları özellikle KOBİ'ler, Kazak halkının çeşitli sahalarda meslek edinmelerine ve bu ülke vatandaşlarının istihdamına çok önemli bir katkıda bulunmaktadır.

Anket uygulanan 136 Türk firmasında istihdam edilen yerli eleman sayısı 10.030 kişi olup, istihdam edilen elemanların % 86,3'ünü oluşturmaktadır. Ancak, bu sayı sadece anket uygulanan firmalardaki istihdam edilen yerli eleman sayısını göstermektedir. Anket uygulanmayan diğer firmaları da hesaba katacak olursak yaklaşık 13-14 bin civarında Kazak vatandaşının Türk firmalarında istihdam edildiği tahmin edilmektedir.

Türk firmalarının yerli halka katkısı sadece istihdamla sınırlı kalmayıp, bu elemanların % 60'ı işe başlarken, % 40'ı da işe başladıktan sonra belirli aralıklarla meslek edinmeleri için özel eğitimden geçirilmektedir. Yine bu elemanların almış oldukları aylık ücretler Kazakistan'daki aylık ortalama ücretin minimum 3 katı civarındadır. Bazı uzmanlık gerektiren işlerde istihdam edilenlere yapılan ödemeler ise, aylık 1500-2000 \$ civarındadır. Kazakistan'da asgari ücretin 3.200 Tenge (yaklaşık 25 \$) olduğunu göz önünde bulunduracak olursak Türk firmalarının ödemiş oldukları aylık ücretlerin bir hayli yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Türk firmalarının karşılaştıkları temel sorunlar

Kazakistan'da yatırım yapmış olan firmalarımızın karşılaştıkları temel sorunların nelerden ibaret olduğu öncelik sıralamasına göre Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Karşılaşılan Temel Sorunlar

Karşılaşılan Temel Sorunların Türü	Oran (%)
Vergi Sisteminin Karışıklığı ve Ağırlığı	22.4
Gümrük İdarelerindeki Sorunlar	18.6
Alacakların Tahsili	10.3
Bankacılık Hizmetlerinin Gelişmemiş Olması	6.2
İcra İflas Hukukunun Zayıflığı	5.7
Ulaşım Hizmetlerinin Yetersizliği	5.3
Yan Sanayiinin Gelişmemiş Olması	8.6
Bakım-Onarım Servis Hizmetlerinin Yetersizliği	6.4
Kambiyo Rejiminin Katı Olması	6.5
Haberleşme Hizmetlerindeki Yetersizlik	2.1
Diğer Altyapı Eksiklikleri	7.9
TOPLAM	100.0

Tablo 6'da görüldüğü gibi, Kazakistan'a yatırım yapmış olan toplam 136 firmadan 30'u (% 22.4)'ü vergi sisteminin karışıklığı ve ağırlığını karşılaşılan en önemli sorun olarak görmektedir. Bunu, önem derecesine göre % 18.6'lık bir oranla gümrük idarelerindeki sorunlar, % 10.3'lük bir oranla alacakların tahsili, % 8.6'lık bir oranla da ülkede yan sanayiinin gelişmemiş olması firmalarımızın bu ülkede karşılaştıkları temel sorunların başında gelmektedir.

Kazakistan'da vergilendirmenin yapısı, işleyişi, vergi kodu ve bölgelerarası mali ilişkiler açısından önemli değişiklikler yapılmış olmasına rağmen, hala kaydedilmesi gereken ilerlemeler bulunmaktadır. Vergi sisteminin karışık ve anlaşılmasının güç olması, yatırımcının yapacağı yatırımdan vazgeçmesine neden olabilir. Çünkü, yatırımcının nazarında ekonomik mevzuatın önemi büyüktür.

Gümrük idarelerindeki sorunların başında; üretimin devamını sağlamak için gerekli olan hammadde, makine, araç-gereç v.b., ihtiyaç duyulan malların ithalinde malın gümrüklerden alınması esnasında büyük sıkıntılar yaşanmaktadır. Bunlar, malın zamanında teslim edilmemesi, bürokratik işleme-

rin çokluğu ve görevli memurların kanuni olmayan ekstra ücret talebinde bulunmaları gibi.

Karşılaşılan temel sorunlardan bir diğeri ise, alacakların tahsilinin zamanında veya hiçbir zaman yapılamaması sorunu. Bunun da temel nedeni, ülkedeki icra iflas hukukunun zayıflığı ve uygulanan cezai müeyyidelerin hafif olmasından kaynaklanmaktadır.

Hammadde temininde karşılaşılan güçlükler

Kazakistan’da yatırım yapmış olan firmalarımızın hammadde, aramalı ve yedek parça temininde karşılaştıkları güçlükler Tablo 7’de görüldüğü gibidir.

Tablo 7: Hammadde, Aramalı, Yedek Parça v.s Temininde Karşılaşılan Güçlükler

	Yüzdesi (%)
İthalata Bağlı Olanlarda Karşılaşılan Güçlükler	10.8
İç Piyasadan Temin Edilenlerde Karşılaşılan Güçlükler	13.4
Her İki Grupta Karşılaşılan Güçlükler	30.8
Her İki Grupta da Karşılaşmıyoruz	24.8
Hizmet Sektörü Olduğu İçin Gerek Görmüyor	20.2
TOPLAM	100.0

Firmaların hammadde, aramalı ve yedek parça temininde karşılaştıkları güçlükleri tespite yönelik soruya verilen cevaplar “Her İki Grupta Karşılaşılan Güçlükler” seçeneğinde yoğunlaşmaktadır. Firmalarımız, özellikle 1995 yılından sonra kâr marjlarını yükseltmek için çeşitli alanlarda yaptıkları ticaret, müteahhitlik hizmetlerinin yanında bazı projelerin sermayelerine katılmak suretiyle (başta gıda ve tüketim maddelerinin üretimi olmak üzere), dayanıklı tüketim malları üretimi, petrol yan ürünleri üretim ve dağıtım, tekstil ürünleri ve tarım makinelerinin üretimi gibi, değişik alanlarda mal üretip iç pazara arz ettikleri gibi bir kısmını da değişik ülkelere ihraç etmektedirler. Ancak, üretimde ve ihracatta devamlılığın sağlanması için, gerekli olan hammaddenin temininde firmalarımız zaman zaman güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Bunun da temel nedeni, ülkedeki sanayileşmenin henüz tüm sektörlerin ihtiyaç duyduğu hammadde, aramalı ve yedek parça ihtiyacını karşılayacak düzeyde olmamasındandır.

Yerel vasıflı eleman temininde karşılaşılan güçlükler

Bu ülkede faaliyette bulunan işletmelerin % 53.2’si ihtiyaç duyduğu vasıflı elemanı temin etmekte güçlüklerle karşılaştığını belirtirken, % 46.8’i vasıflı

elaman temininde güçlükle karşılaşmadığını belirtmektedir. Vasıflı eleman temininde güçlükle karşılaşılacak sektörlerin başında hizmet sektörü gelmektedir. Diğer taraftan vasıflı eleman temininde güçlükle karşılaşmadığını belirten firmaların büyük bir çoğunluğu, yapmış oldukları işin vasıflı elemanı gerektirmediğini belirtmektedirler. Bu sektörlerin başında ise, inşaat ve temel gıda maddelerinin üretimini yapan firmalar gelmektedir.

Üretilen malların pazarlanması ve dağıtımında karşılaşılan güçlükler

Araştırma kapsamındaki firmaların % 62.4'ü kendi pazarlama örgütünü kurduğunu belirtirken, % 5.8'i başka firmaların ağını kullanmakta, % 13.3'ü her iki yolu kullanarak ürettiği malın pazarlamasını yaparken, % 4.2'si de diğer kanalları kullandığını belirtmektedir. Konumuzla ilgisi yok diyen % 14.3'lük kesim ise, hizmet sektöründe faaliyet gösteren firmalardır.

Tablo 8: Firmaların Pazarlama ve Dağıtımlarının Organizasyon Şekli

Pazarlama ve Dağıtımın Organize Şekli	Yüzdesi (%)
Kendi Pazarlama Örgütümüz Var	62.4
Başka Firmaların Ağını Kullanıyoruz	5.8
Her İki Yolla Pazarlıyoruz	13.3
Diğer Kanalları Kullanarak	4.2
Konumuzla İlgisi Yok	14.3
TOPLAM	100.0

Tablo 8'de görüldüğü gibi, firmalarımızın büyük bir bölümü kendi pazarlama örgütünü kurmuştur. Nedeni, bu ülkede henüz üretimi gerçekleştirilen bir malın üreticiden tüketiciye ulaşmasını sağlayan "Üretici-Toptancı-Perakendeci-Tüketici" ağının tam olarak oturmamasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir nedeni ise, firmalarımızın başka kanalları kullanarak mallarını pazarlamaları halinde alacak tahsilinin gecikmesi veya hiç yapılmaması gibi bir riskin yaygın olması; firmalarımızın ürettikleri malları bizzat kendi oluşturdukları pazarlama örgütü kanalıyla pazarlamaya yönlendirmiştir.

Firmaların faaliyet gösterdikleri bölgede ve sektörde karşılaştıkları fiyat rekabeti

Araştırma kapsamındaki 136 firmadan 59'u (% 43.4) faaliyet gösterdikleri alanda fiyat rekabeti ile karşılaştığını belirtirken, 77 firma (56.6)'sı herhangi bir fiyat rekabeti ile karşılaşmadığını belirtmektedir. Gerek bu veriler gerekse firma sahipleriyle yaptığımız görüşmeler esnasında firma sahiplerinin de belirttiği gibi, bu ülkede faaliyet gösteren firmalarımızın rakipsiz olmadıkları ortadadır. Firmalarımızın fiyat rekabetini olumsuz etkileyen

nedenlerden biri, ülkeye kaçak olarak gümrüklenmeden giren mallar ile bavul ticareti yoluyla gelen malların rekabet ortamını bozmasıdır. Bunların dışında fiyat rekabetinin diğer kaynaklarını öncelik sırasına göre şu şekilde sıralamak mümkündür. Yerel firmalar, ithalatla giren gelişmiş ülke malları, çokuluslu şirketlerin ithalatla giren malları ile içeride üretim yapan çokuluslu şirketlerin ürettiği malların fiyatlarından oluşmaktadır.

Firmaların bu ülkede büyüme hedefleri ve şekli

Büyüme ister faktör artışlarına, ister teknolojik ilerlemeye dayalı olsun, toplam üretimi ve yatırımları genişletir. Kazakistan'da faaliyet gösteren firmalarımızın büyüme konusundaki hedeflerini belirlemek amacıyla yöneltilen soruya firma sahiplerinin verdikleri cevaplar Tablo 9'da görüldüğü gibidir.

Tablo 9: Firmalarımızın Bu Ülkede Büyüme Hedefleri ve Şekli

Büyümenin Şekli	Yüzdesi (%)
Büyüme Buradan Kazanacağımız Gelirle	62.4
Öz kaynaklardan Finanse Ederek	20.5
Banka Kredisi ile	2.6
Diğer	14.5
TOPLAM	100.0

Tablo 9'dan anlaşılacağı gibi, firma sahiplerinin % 62.4'ü büyüme hedeflediklerini ancak, buradan kazanacağı gelirle bu amacını gerçekleştireceğini belirtirken, % 20.5'i öz kaynaklardan finanse ederek, % 2.6'sı banka kredisi olması halinde ve % 14.5'i diğer kanallarla büyüme hedeflediğini belirtmektedir. Buradan firmalarımızın büyüme konusunda istekli oldukları ancak, büyüme bu ülkeden elde ettikleri kazançlarını yine bu ülkede yatırıma dönüştürerek yapmak isteyenlerin ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgudan firmalarımız bu ülkede büyüme konusunda istekli olmalarına rağmen, aşırı riske girmek istemedikleri, kaybetme korkusu taşıdıkları "Kaybedersem de Buradan Kazandığımı Kaybettim" düşüncesinin hakim düşünce olduğu sonucunu da çıkarmak mümkündür.

Firmalarımızın bu ülkede büyüme konusunda istekli olmamalarının nedenleri

Firmalarımızın Kazakistan'da büyüme konusunda istekli olmamalarının nedenlerini belirlemeye yönelik sorduğumuz soruya firma sahiplerinin verdikleri cevaplar Tablo 10'da görüldüğü gibidir.

Tablo 10: Firmalarımızın Büyüme Konusunda İstekli Olmamasına Sebep Olan Etmenler

NEDENLER	Yüzde (%)
Ülkedeki Ekonomik İstikrarsızlık	21.2
Ülkedeki İş ve Yatırım Ortamı	12.0
Bürokrasi	18.7
İç Pazar Yetersizliği	17.2
İhracat Olanaklarının Kısıtlı Olması	1.9
Hammadde Temininin Zorluğu	5.0
İşçi Temininin Zorluğu	2.1
Yoğun Rekabet Ortamı	10.4
Ülkedeki Politik İstikrarsızlık	5.6
Diğer Nedenler	5.9
TOPLAM	100.0

Yatırımda bulunmuş olan firmalarımızın bu ülkede büyüme konusunda istekli olmamalarının nedenlerini belirlemeye çalıştığımız bu soruya firma sahiplerinin % 21.2'si ülkedeki ekonomik istikrarsızlığı, % 18.7'si bürokrasinin çokluğunu, % 17.2'si iç pazar yetersizliğini, % 12'si ülkedeki iş ve yatırım ortamını ve % 10.4'ü de yoğun rekabet ortamını gerekçe göstererek büyüme konusundaki endişelerini dile getirmektedirler.

Yabancı kaynaklı sermayenin özellikle ulusal tasarrufları desteklediği ve böylece yüksek oranda sermaye birikimine imkan vererek maddi refahı artırdığı yönündeki genel kabul, ülkenin kıt kaynaklarını yabancı sermaye ile daha iyi değerlendireceği görüşüyle örtüşmektedir. Ancak, doğrudan yabancı yatırımları çekmek açısından önemli olan ülkedeki ekonomik istikrarsızlığın ve bürokratik engellerin kaldırılarak bürokrasinin olumsuzluğunun giderilmesi, yabancı sermaye konusunda liberal adımların atılması sonucunda gerçek potansiyelin yakalanması mümkün olacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Kazakistan, zengin doğal kaynakları ile diğer Türk Cumhuriyetleri içerisinde en stratejik ve kalkınma perspektifine sahip olan ülkedir. Bağımsızlığından bu yana iç ve dış ticaretin liberalleşmesi, küçük firmaların özelleştirilmesi, fiyat ve faiz oranları konularıyla, başta enerji sektörü olmak üzere Doğrudan Yabancı Sermaye (DYS) yatırımları konusundaki köklü bir liberalleşme ve dışa açık kalkınma hareketiyle diğer ülkeler tarafından dikkatle izlenmektedir.

Ülkenin bağımsızlığının ilanından kısa bir süre sonra, 1992-1995 yılları arasında, % 1800'lere yükselmiş olan enflasyon uygulanan sıkı para politikaları neticesinde 1995 yılından itibaren düşüşe geçmiştir. Dizginlenen enflasyon deflasyona dönüşerek; 1996 yılında % 39.1 olan enflasyon, 2000 yılında % 13.2'ye düşmüştür. Yine 1996 yılından itibaren düşük düzeylerde de olsa giderek artan bir büyüme hızı trendini yakalamıştır. Nihayet, 1999'da % 2.7 olan büyüme hızı, 2000 yılında % 9.6'ya yükselmiştir. Ancak, büyüme hızı petrol ve doğalgaz üretimi ile bu malların fiyatlarının yüksek seviyelerde seyretmesine büyük bir bağımlılık göstermektedir.

1 Ocak 1995 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe giren “Yabancı Yatırımlar Kanunu” (DYS) ülkenin ihracatının artmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca bu kanunun yürürlüğe girmesiyle DYS yatırımlarında büyük artışlar olmuştur. 1990-2000 yılları arasında bu ülkeye yapılan DYS yatırım tutarı 8.2 milyar dolara ulaşmış olup, bu rakamla Kazakistan Orta Asya Ülkeleri içinde en yüksek oranda yabancı sermaye yatırımı çeken ülke olmuştur.

Bankacılık ve finans sektöründe bağımsızlığın ilk yıllarında yaşanan karmaşa ortadan kalkmış ve bu sektör Merkez Bankasının ciddi denetimi altına geçmiştir. Hukuki düzenlemeler tam olarak tamamlanmamıştır. Daha birçok konuda parlamentoda bekleyen kanun teklifleri bulunmaktadır. Ancak, ekonominin genel dengelerini düzenleyen kanunlar mevcuttur.

Ülkedeki bu gelişmeler ışığında, 1992-2002 döneminde Kazakistan ile Türkiye arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri incelediğimizde ise; siyasi ve kültürel alanlarda yaşanan olumlu gelişmelerin ticaret ve ekonomideki yansımalarının birebir olmadığı görülmektedir. Bu doğrultuda her iki ülkenin ticari ve ekonomik ilişkilerinin gelişmemesine büyük engel teşkil eden şu sorunların hızla çözülmesi gerekmektedir.

Kazakistan'daki yatırım ilişkilerimiz, ticari alanda kaydedilen gelişmelere oranla daha düşük düzeyde kalmıştır. Sınai işbirliği alanında çok küçük potansiyel bulunmasına ve bu potansiyele yönelik projelendirme çalışmaları olmasına rağmen, finansman temininde yaşanan güçlükler nedeniyle proje hedeflerinin büyük bir bölümü uygulamaya geçirilememiştir, bazı tekstil, kağıt ve şeker üretim tesislerinin yapımı dışında somut işbirliği sağlanamamıştır.

Kazakistan'ın önemli potansiyele sahip olduğu enerji alanındaki ilişkilerimiz ise büyük ölçüde uluslararası konsorsiyumlar tarafından petrol ve doğalgaz alanında yürütülen projelerde sahip olunan paylar ve münferit olarak ülkemize tahsis edilen bazı sahalar ile sınırlı kalmıştır.

Bu ülkeyle dikkate değer en önemli işbirliği alanını müteahhitlik hizmetleri sektörü oluşturmaktaydı. Ancak, son üç yıldır bu alanda yaşanan birtakım

sıkıntılar neticesinde herhangi bir proje üstlenilmemiş olup, bunun başlıca nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür.

- Devlet ihale sisteminin uluslar arası standartlarda olmaması.
- Kazakistan'da faaliyet gösteren şirketlerin yabancı işçi çalıştırma. konusundaki lisans uygulamasında alınan lisansların işçi adına alınması.
- Özellikle müteahhitlik firmalarının yapacakları projeler için geçici ithal yoluyla getirilmiş olan makine ve ekipmanlarına gümrük bedelleri üzerinden yıllık % 3 seviyesinde uygulanan vergilerin yüksekliği firmaları mali açıdan güç durumda bırakması.
- Vergi denetimindeki keyfi uygulamalar.
- 2001 yılında çıkartılan yasa ile yabancı çalışanlardan "Sosyal Fon Kesintisi" adı altında alınan % 26 oranındaki vergi oranının yüksekliği.
- Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşmasının 2. ve 8. maddelerinde yapılan yeni düzenlemelerle elde edilen, gelir üzerinden fon kesintisi uygulaması.
- Çalışma izni dolan işadamlarının, çalışma sürelerinin uzatılmasında ortaya çıkan sorunlar ile Kazakistan Hükümetinin 7.000 kişilik yabancı işgücü kotası uygulaması.

Diğer taraftan, Kazakistan ile ihracatımızın arzulanan ölçüde artış göstermemesinde ilk dönemlerde bu ülkeden gelen talepler doğrultusunda ihraç edilen malların kalitelerinin etkisi olmuştur. Ancak, ticari ve ekonomik ilişkilerin yeterince gelişmemesinde bu ülkenin geçiş sürecinde bulunmasından kaynaklanan etkenlerin daha büyük boyutlarda olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Ülkedeki mevcut ekonomik yapı nedeniyle düşük standartlı üretim yapılabildiğinden Türkiye'ye ihraç potansiyelleri çok yüksek değildir. Ülkede ciddi boyutlarda finansman sıkıntısı yaşandığından ithalat sürekli baskı altında tutulmakta ve sınaî üretim için gerekli ara malların ithaline öncelik verilmektedir.

Kazakistan'a yönelik ihracatımız, transit geçilen ülkelerdeki yüksek geçiş ücretleri, gümrük kapılarında yaşanan uzun süreli beklemeler gibi, çeşitli uygulamalardan da olumsuz yönde etkilenmektedir.

Bu ülkede bankacılık sisteminin henüz yeni gelişmekte olması nedeniyle ticari işlemler büyük ölçüde nakit bazda yürütülmektedir. Bu durum başta güvenlik olmak üzere ticari işlemlere ilişkin bedellerin mali sistem içinde işlem görmesinden kaynaklanan sıkıntılara yol açmaktadır. Ticari ihtilafların çözümünde düzenli ve tarafsız tahkim mekanizmalarının bulunmaması ticaret riskini artırmaktadır.

Kazakistan'a ulaşım probleminin henüz çözümlenmemiş olmasından dolayı nakliye süreci uzamakta ve maliyeti de oldukça yüksek olmaktadır. İki ülke arasındaki ulaşım sisteminin yeniden gözden geçirilerek, alternatif güzergahların belirlenmesi, çok büyük oranda karayolu ulaşımına dayalı mevcut taşımacılığın özellikle demiryolu ve havayolu ulaşımına kanalize edilmesi yönünde ortak yatırımlara gidilmesi gerekmektedir.

İki ülke arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesini sağlamak üzere tanıtım faaliyetlerine ağırlık verilmeli bununla ilgili olarak; fuar, panayır, sergi v.b. organizasyonlara firmalarımızın katılımı teşvik edilmelidir.

Sonuç olarak; Türkiye ile Kazakistan arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilere baktığımızda varılan noktanın beklentilerimizin altında olduğunu, ancak bu noktaya ulaşılabilmiş olmasının da küçümsenemeyecek bir başarı olduğunu söylemek mümkündür. Bu çerçevede öncelikle ülkemizin imkanlarını daha gerçekçi değerlendirerek bu ülkeye yapılacak ekonomik nitelikli taahhütlerin karşılanabilecek boyutlarda olmasına özen gösterilmesine dikkat edilmelidir. Ülkemiz açısından bu yönde, her alanda büyük önem arz eden bu ülkeyle ilişkilerimizin gerçekçi ve somut temeller üzerinde geliştirilmesi, kalıcı ve tutarlı bir ekonomi politikası tespit edilmesi bir zorunluluk haline gelmiş bulunmaktadır.

Kaynaklar

- BATMAZ, Nihat (2001), "Gelişimi ve Üretim Yapısıyla Kazakistan Ekonomisinin Bağımsızlık Öncesi ve Sonrası Dönemde Karşılaştırmalı Bir Analizi", Bağımsızlığının 10. Yıl Dönümünde Kazakistan Cumhuriyeti'nin Eğitim ve Ekonomik Meseleleri İlimi Uluslararası Kongresi, 23-26 Kasım Türkistan.
- BDT Yıllık İstatistikleri, Moskova 1996.
- ÇARIKÇI, Emin (1995), *Türkiye'de İç ve Dış Ekonomik Gelişmeler*, Adım Yayıncılık, Makale No:28-30, Ankara.
- ÇARIKÇI, Emin (2002), "Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Kazakistan Örneği, *DTM Dergisi*, Özel Sayı, Ocak-2002, Ankara, ss.19-44.
- DPT, 8. BYKP. *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri*, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 2000.
- EIU Country Report (2001), The Economist Intelligence Unit.
- GROS, D. ve Suhrcke M. (2000), "Ten Years After: What is Special About Transition Countries" EBRD Working Paper.
- GUMPEL, W (1994), *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Ekonomik ve Politik Gelişme* Doğu Avrupa Yayınları, 44. yıl Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik Ajansı, İstatistik Basın Bülteni 4' 2000, Almatı 2001.

- NURKSE, Ragner (1970), “*Patterns of Trade and Development*”, Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries and Patterns of Trade and Development, Oxford University Press.
- OLEH, H. ve Odling, J. SMEE (2000), “*Political Economy of Stalled Reforms*” Vol 37.No 3, s.46 Finance Development, A Quarterly Magazine of the IMF.
- Prevedencev, V.Ryknok (1991), Truda İ Migraclja Naselenija SSSR, in Voprosy Ekonomiki.
- SEYİDOĞLU, Halil (2001), *Uluslararası İktisat Geliştirilmiş 14.Baskı*, Güzem Yayınları, İstanbul.
- Stern, Nicholas (1998), “*The Future Of The Economic Transition*”, (Working Paper), No.30, EBRD Yayını, Temmuz 1998.
- ŞAHİN, Hüseyin (2002), *Türkiye Ekonomisi Ezgi Kitabevi Yayınları*, 7. Baskı, Bursa
- T.C. Almatı Büyükelçiliği. Ticaret Müşavirliği Verileri, Almatı 2002.
- TİKA, “*Ülke Profilleri*”, İkinci Baskı, Mayıs 2001, Ankara.
- TOBB (2000), “*Kazakistan / Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayiinin Yapısı ve Türkiye İle İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi*” Yayın No: Genel 308: BÖM:34, Ankara.
- Transition Economies, An IMF Perspective On Progress and Prospects, November 2000.
- EBRD (1999), Transition Report, Ten Years of Transition – Economic Transition in Central and Eastern Europe , the Baltic States and the CIS, EBRD London.
- TURAN, F. ve A.ÖZDEMİR. (2002), “*Türkiye Türk Cumhuriyetleri Ticari ve Ekonomik İlişkileri Hakkında Değerlendirme*”, DTM, Dış Ticaret Dergisi, Özel Sayı Ocak.
- YAMAN, Şahin (2002), “*Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformların 10.Yılı*” DTM Dergisi Özel Sayı, Ocak.
- VİTO, T. ve George, Tsibiuris (2000), “Fiscal Reform Over Ten Years of Transition” IMF Working Paper, WP/00/113/IMF.

The Scope of Economic Relation Between Turkey and Kazakhstan, Turkish Entrepreneurs' Investment in Kazakhstan and Major Problems they Face

Assist. Prof. Dr. Nihat BATMAZ*

Abstract: This study aims to explore the size of Turkish entrepreneurs' investment in Kazakhstan and find out the major problems Turkish entrepreneurs faced in this country within the period of 1992-2002 by analysing the commercial and economic relations between Turkey and Kazakhstan following Kazakhstan's independence gained on 16 December 1991 with the dispersion of the Soviet Union. 152 Turkish firms were selected by using sampling methods and face-to-face questionnaire were carried out to collect data for the research purposes.

The findings of the study show that the majority of Turkish firms operating in Kazakhstan were set up by Turkish capital; the proportion of the firms which made investment around 1,000,000 \$ and above is high; the number of local employees in the firms is larger than their training needs are high; and Turkish firms face a severe foreigners; competition from the local and foreign companies.

Key Words: Turkey- Kazakhstan, Commercial and Economical Relations, Entrepreneurs, Investment, Financing

*Pamukkale University, Faculty of Economics and Administrative Sciences / DENİZLİ
nbatmaz@pamukkale.edu.tr

Torgovo-İkonomieskie Otnopeniw mejdu Turjiej i Kazaxstanom, Razmer Ÿnvestijiy Turejkix Predprinimateley v Kazaxstane i ProblemŸ, s KotorŸmi Oni StalkivaŸtsw

Nixat BATMAZ, k.n., doİent*

RezŸme: V +toy stat#e analiziruw torgovo-İkonomieskie otnopeniw mejdu Turjiej i Kazaxstanom, stavİey nezavisimoy 16 dekabrŸw 1991 g. posle rasspada Sovetskogo SoŸza, sdelana popŸtka ustanovit# razmer turejkix investijiy v Kazaxstane i opredelit# osnovnŸe problemŸ, s kotorŸmi stolknulis# turejkie predprinimateli v +toy strane v period s 1992 po 2002 goda. S +toy İelø#Ÿ dİw primera bŸli vŸbranŸ 152 turejkie firmŸ, naxodw'iesw v osnovnom v Ÿjnoy asti Kazaxstana. S predprinimatelwmi +tix firm bŸli provedenŸ besedovaniøw i anketirovanie, sostowvİee iz 78 voprosow.

Rezul#tatŸ İssledovaniw pokazali, to bol#İinstvo turejkix firm, naxodw'ixsw v Kazaxstane, ustanovlenŸ na turejkom kapitale. A takje vŸwvlenŸ sleduŸİpie faktŸ: vŸsokiy proİent firm, investiruŸ'ix 1 000 000 dollarow i vŸİe, bol#İpoe koliestvo rabotaŸİpix iz isla mestnogo naseleniw, podgotovitel#nŸe rabotŸ s nimi, konkurenjıw turejkix firm s mestnŸmi i inostrannŸmi firmami.

V zakİlŸenie ukazŸvaetsw, to turejkie predprinimateli budut rasti i prodolİat# delat# svoi investijii v +tu stranu nesmotrw na trudnosti, s kotorŸmi oni stalkivaŸtsw.

KİlŸevŸe slova: Turjıw-Kazaxstan, torgovo-İkonomieskie otnopeniw, predprinimatel#stvo, investijıw, finansirvanie

* Pamukkalinskiy Universitet, Fakul#tet İkonomieskix i Upravleneskix Nauk-DENŸZLY
nbatmaz@pamukkale.edu.tr